

III Valta, valtio ja kansalainen

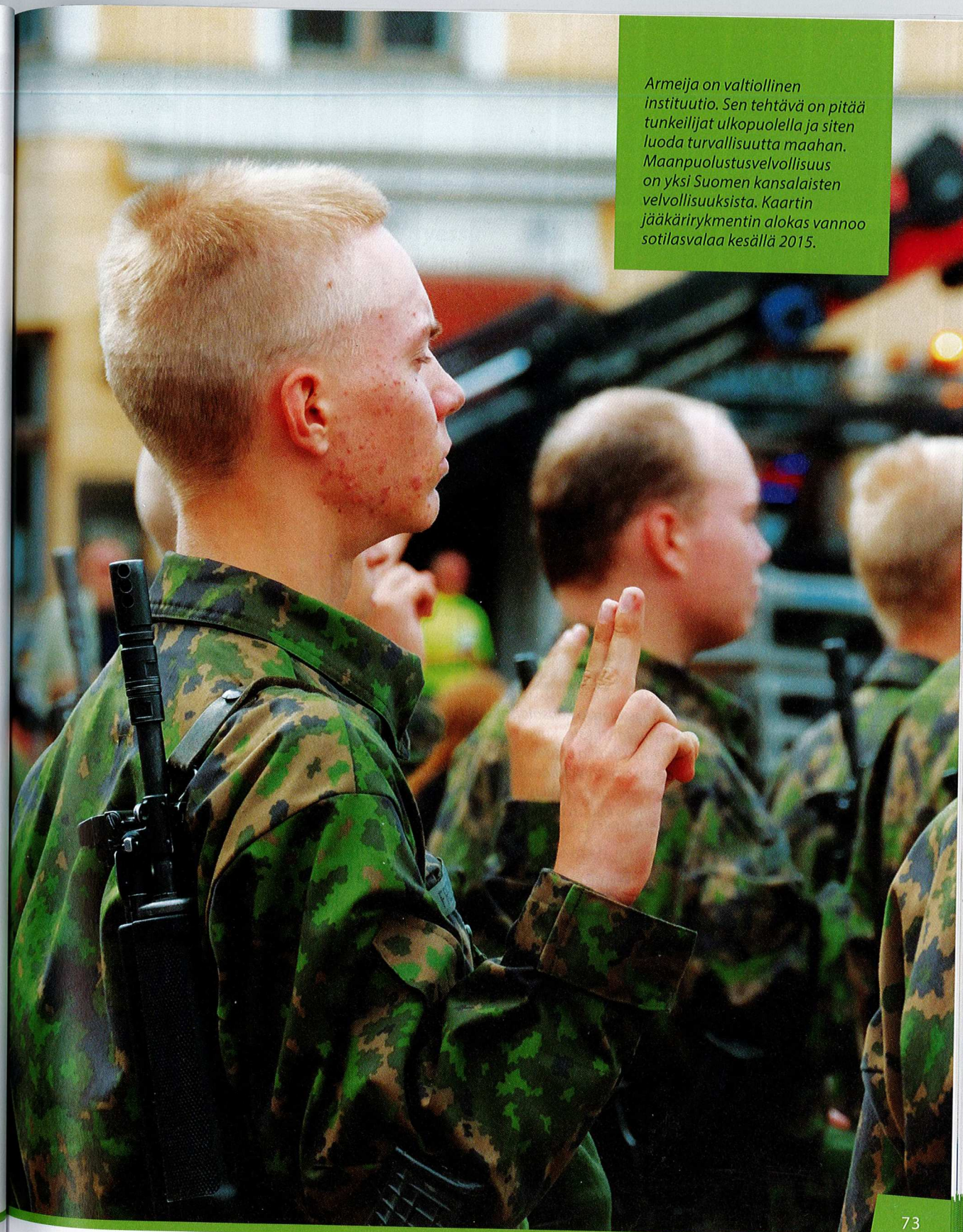
Kansalainen on ihminen, jolla on oikeuksia ja velvollisuuksia suhteessa valtioon ja vallanpitäjiin. Valtio puolestaan on yhteiskunnan osa, joka käyttää tietyllä alueella omintakeista ja pysyvää valtaansa. Kansalaisella on Suomessa myös valtaa, sillä perustuslain mukaan valta kuuluu kansalle. Perustuslaissa määritellään myös kansalaisen oikeudet. Kaikki valtiot eivät ole demokratioita, ja demokratioissakin ihmisoikeuksia pitää puolustaa. Valtiotyyppejä on useita erilaisia. Valtaa on moninaista: näkyvää ja näkymätöntä vallankäyttöä. Valtaa on kaikkialla, mutta se jakautuu yhteiskunnassa eri tavoin.

7

Demokratioissa kansalaisilla on oikeuksia

Yksilöistä tulee kansalaisia

Kullakin valtiolla on omat kansalaisensa ja heillä on oikeuksia ja velvollisuuksia suhteessa tähän valtioon. Kansalaisuus pohjautuu ajatukseen ihmisestä yksilönä. Yksilö nähdään ajattelevana, ainutkertaisena ja muista eroavana ihmisenä. Tämä yksilökeskeinen eli individualistinen ajattelu nousi esiin länsimaisissa yhteiskunnissa keskiajan lopulta lähtien. Tätä ennen ihminen oli nähty osana jotain laajempaa yhteisöä esimerkiksi suvun tai heimon jäsenenä.

Armeija on valtiollinen instituutio. Sen tehtävä on pitää tunkeilijat ulkopuolella ja siten luoda turvallisuutta maahan. Maanpuolustusvelvollisuus on yksi Suomen kansalaisten velvollisuuksista. Kaartin jääkäriyksen alokas vannoo sotilasvalaa kesällä 2015.

2010-luvun Venäjällä kansalaisjärjestöjen ja kansalaisaktivistien liikkumatila on kaventunut ja heille on alettu jakaa vankeusrangaistuksia. Kuvan nuoret naiset eli feministinen Pussy Riot -aktivistiryhmä osoitti mieltään tanssimalla ortodoksikirkossa vanhoillisuutta ja Vladimir Putinia vastaan. Ryhmän jäsenet tuomittiin huliganismista 2 vuoden vankeusrangaistukseen. Heidät kuitenkin vapautettiin vuoden kuluttua Venäjällä alkaneen armahduskampanjan ja tuomion aiheuttaneen kansainvälisen kohun takia.

1600- ja 1700-luvun valistusfilosofiassa ajateltiin, että yksilöiden eli kansalaisten tuli ajatella järjellään ja suhtautua ylhäältä annettuihin asioihin kriittisesti: kaikkia väitteitä ja toteamia tuli epäillä ja koetella. Tämä **kriittinen ajattelu** ja sen hyväksyminen on länsimaisen kansalaisuuskäsityksen ydin. Valistusajattelua seuranneiden Yhdysvaltojen itsenäisyysjulistuksen (1776) ja Ranskan suuren vallankumouksen (1789) myötä vahvistui ajatus siitä, että ihmisten tulisi olla keskenään tasa-arvoisia. Myös oikeus osal-

listua yhteiskunnalliseen päätöksentekoon kuuluisi näin ollen kaikille syntyperään katsomatta.

Demokratian vähittäinen yleistyminen 1800-luvulta lähtien merkitsi kansalaisille mahdollisuutta vaikuttaa siihen, millaisessa yhteiskunnassa he elävät. Valtaa pitävien oli sitouduttava kansalaisten enemmistön tahoon. Kuuliaisista ja tottelevaisista alamaisista tuli kansalaisia oikeuksineen ja velvolluuksineen.

Ihmisoikeudet saadaan syntyessä

Kansalaisten oikeudet pohjaavat käsitykseen siitä, että ihmisellä on luovuttamattomia, syntymässä saatuja luonnollisia **ihmisoikeuksia**, joita kukaan ei voi ottaa heiltä pois – ei edes hallitsija. Päinvastoin hallitsijan tulisi turvata oikeuksien toteutuminen. Mikäli hallitsija ei näin toimisi, hänet tuli voida vaihtaa. Nämä ihmisoikeudet ovat kaikilla samat syntyperästä ja kansallisuudesta riippumatta.

Yhdysvaltojen itsenäisyysjulistuksessa ihmisoikeuksista korostettiin oikeuksia elämään, vapauteen ja onneen. Vuoden 1789 Ranskan vallankumouksen ihmisoikeuksien julistukseen sisältyivät vapaus, veljeys ja tasa-arvo. Näitä ajatuksia alettiin siirtää osaksi eurooppalaisten valtioiden perustuslakeja.

Nykyisin ihmisoikeudet ymmärretään laajemmin. Tärkein asiakirja on Yhdistyneiden kansakuntien **ihmisoikeuksien julistus** vuodelta 1948. Tähän julistukseen kuuluvat perinteisten poliittisten oikeuksien, kuten sananvapauden ja kokoontumisvapauden, lisäksi taloudelliset ja sosiaaliset oikeudet, esimerkiksi oikeus työhön ja sosiaaliturvaan. YK:n ihmisoikeusjulistus on jäsenmaita moraalisesti velvoittava muttei oikeudellisesti sitova.

YK:n ihmisoikeusjulistuksen pohjalta on laadittu **ihmisoikeussopimuksia**, jotka sitovat oikeudellisesti allekirjoittaneita valtioita. Allekirjoituksen jälkeen valtiot ovat vieneet sopimukset osaksi lainsäädäntöään eli **ratifioineet** ne. Ihmisoikeussopimuksille

yhteinen piirre on ajatus siitä, että ihmisarvo on loukkaamaton ja sitä pitää kunnioittaa.

Suomi on Yhdistyneiden kansakuntien, Euroopan unionin ja Euroopan neuvoston jäsen. Tätä kautta Suomi on veloitettu noudattamaan näiden järjestöjen ihmisoikeussopimuksia, esimerkiksi **Euroopan ihmisoikeussopimusta**. Kaikkien maiden lainsäädäntö tai viranomaiset eivät noudata näitä sopimuksia. Diktatuureissa kriittisten kansalaisten ääntä ei päästetä kuuluviin, vapautiedonvälitystä ei ole ja toisinajattelijoita vangitaan, jotta diktaattori tai yksi puolue pysyisi vallassa.

Kansalaisella on oikeuksia ja velvollisuuksia

Suomen kansalaisten oikeudet on määritelty Suomen perustuslain perusoikeuksien luettelossa. Siksi niitä kutsutaan **perusoikeuksiksi**. Käytännössä ne ovat ihmisoikeuksia kansallisella tasolla. Vuodesta 1995 ne ovat koskeneet myös Suomessa oleskelevia muiden maiden kansalaisia. Niillä pyritään takaamaan kansalaisten tasa-arvo ja yhdenvertaisuus lain edessä. Perusoikeuksilla rajataan myös valtion ja muiden viranomaisten mahdollisuutta puuttua ihmisten vapauteen ja elämään. Perusoikeudet heijastuvat muuhun lainsäädäntöön, sillä mikään muu Suomen laki ei saa olla ristiriidassa perustuslain kanssa.

Perusoikeuksista niin sanotut **demokratiaoikeudet** ovat merkittäviä, sillä ne antavat kansalaisille mahdollisuuden vaikuttaa yhteiskunnassa sekä antavat heille

Perusoikeudet

Suomen perustuslaissa määrätty kansalaisen perusoikeudet ovat

- yhdenvertaisuus lain edessä
- oikeus elämään ja henkilökohtaiseen vapauteen, koskemattomuuteen ja turvallisuuteen
- syyttäminen ja tuomitseminen vain sellaisten lakien mukaan, jotka olivat rikoksen tekohetkellä voimassa
- vapaus liikkua maassa ja valita asuinpaikka
- yksityiselämän, kunnian ja kotirauhan suoja
- uskonnon ja omantunnon vapaus
- sananvapaus
- kokoontumis- ja yhdistymisvapaus
- oikeus äänestää ja asettua ehdolle (täysi-ikäiset)
- omaisuuden suoja
- maksuton perusopetus
- oikeus omaan kieleen ja kulttuuriin (sisältää suomen ja ruotsin kielen tasavertaisuuden)
- oikeus valita oma elinkeino ja ammatti sekä työvoiman suojelu
- oikeus sosiaaliturvaan: oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon
- vastuu luonnosta, ympäristöstä ja sen monimuotoisuudesta sekä kulttuuriperinnöstä
- oikeus saada asiansa käsitellyksi ilman aiheetonta viivytystä tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa, oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin
- julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen.

Kansalaisen velvollisuudet

- maanpuolustusvelvollisuus
- veronmaksuvelvollisuus
- velvollisuus todistaa oikeudessa
- auttamisvelvollisuus
- statusvelvollisuus eli nimipakko
- oppivelvollisuus
- velvollisuus ottaa vastaan kunnallinen luottamustehtävä

mahdollisuuden saada vaikuttamiseen tarvittavaa tietoa. Demokratiaoikeuksia ovat vaalioikeudet, sananvapaus sekä kokoontumis-, yhdistymis- ja mielenosoittamisvapaus. Usein näihin oikeuksiin viitataan myös kansalaisvapauksina ja poliittisina oikeuksina, jolloin korostetaan sitä, että ne merkitsevät vapauksia valtion määräysvallasta. Näitä vapausoikeuksia, joita ei voi kansalaiselta ottaa pois, kutsutaan **negatiivisiksi oikeuksiksi**. Tosin näidenkin oikeuksien toteutuksessa tarvitaan valtion aktiivisia toimia.

Sekä YK:n ihmisoikeusjulistuksessa että Suomen perusoikeuksien luettelossa ovat mukana myös taloudelliset, sivistykselliset ja sosiaaliset oikeudet. Niillä taataan, että kansalaiset saavat jonkin edun, esimerkiksi oikeuden välttämättömään toimeentuloon tai oikeuden käydä koulua. Koska nämä oikeudet antavat ihmiselle lisää ja paremman mahdollisuuden hyvään elämään, näitä oikeuksia kutsutaan **positiivisiksi oikeuksiksi**. Jos ihmisen perusturva ei ole kunnossa, hän ei

Varusmiehiä ja reserviläisiä polkupyörämarssilla Sotkamosta Kajaaniin. Toisin kuin usein luullaan, maanpuolustusvelvollisuus koskee kaikkia kansalaisia – kaikkien ei vain tarvitse suorittaa sitä aseellisena palveluna. Myös naiset ovat maanpuolustusvelvollisia ja heitä voidaan määrätä erilaisiin tehtäviin sodan sattuessa, samoin kuin siviilipalvelusmiehiä. Totaalikieltäytyjien vankeusrangaistuksien vuoksi Suomi on saanut huomautuksia kansainvälisiltä ihmisoikeuksia valvovilta elimiltä.

voi täysipainoisesti vaikuttaa tai osallistua oman yhteiskuntansa toimintaan.

Uusimpana perusoikeutena luettelossa on mukana vastuu luonnosta ja sen monimuotoisuudesta. Myös vähemmistöt on Suomen perusoikeuksissa huomioitu entistä paremmin: saamelaiden ja romanien oikeus ylläpitää omaa kieltä ja kulttuuria on taattu perustuslaissa, samoin viittomakielisten oikeudet.

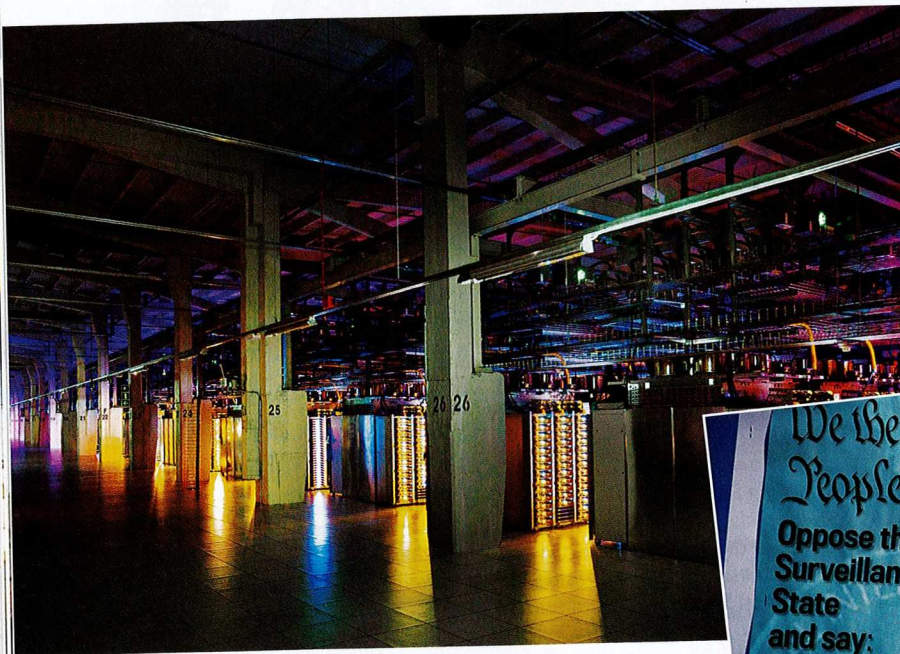
Milloin perusoikeudet voivat olla uhattuna?

Länsimaissa, kuten Suomessa, on jo päästy melko hyvään ihmisoikeustilanteeseen. On hyvä muistaa, että perusoikeuksien vuoksi on aikojen saatossa jouduttu taistelemaan: ne eivät ole itsestäänselvyyksiä kaikkialla ja kaikkina aikoina. Usein oikeuksia alkaa kai-

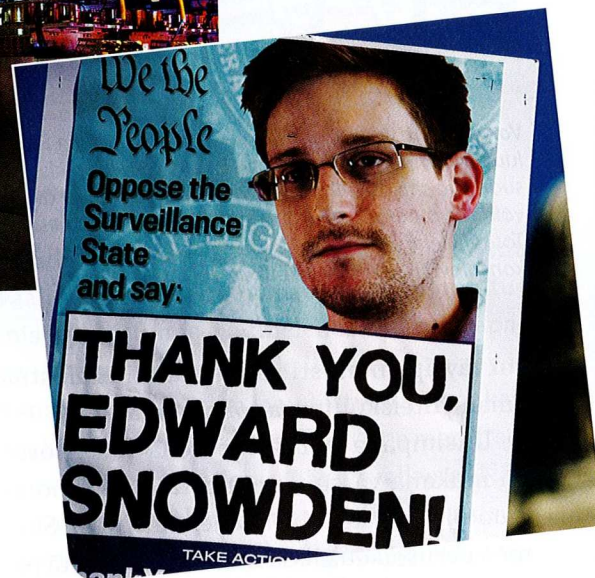
vata vasta, kun niihin kajotaan. Diktatuureissa tämä on arkipäivää.

Kuitenkin myös demokratioissa oikeuksiin voidaan puuttua. Esimerkiksi huonossa taloustilanteessa aletaan säästää, jolloin kaikille ei olekaan varaa järjestää peruspalveluita. Tällöin perusoikeuksien toteutumisen puolesta joudutaan taistelemaan. Moni kunta säästää esimerkiksi perusopetuksesta ja lomauttaa opettajia, jolloin suomalaisen lapsen ja nuoren oikeus saada opetusta vaarantuu. Samalla vaarantuu myös perustuslain vaatima yhdenvertaisuus, kun toisessa kunnassa lapset saavat enemmän opetusta kuin toisissa kunnissa.

Yhteiskunnat kohtaavat myös kriisejä. Tällöin kansallisen turvallisuuden nimissä voidaan oikeuksia rajoittaa. Sotatilassa on voimassa puolustustilalaki. Sen nojalla

Edward Snowdenin paljastus siitä, että Yhdysvaltojen tiedustelupalvelu NSA on urkinut salaa ihmisten tietoja ympäri maailmaa, osoitti, mihin asti tiedustelupalvelut ovat valmiita nykyaikana tietoja saadaksesen menemään. Jopa Saksan liittokansleri Angela Merkelin puhelinta kuunneltiin suoraan ja YK:n New Yorkin päämajan sähköpostiliikennettä urkittiin. Snowden sai kansalaiset ja aktivistit hereille.

viranomaiset saavat rajoittaa Suomessa esimerkiksi sananvapautta, kokoontumisvapautta ja ihmisten oikeutta valita asuinpaikkansa tai liikkua vapaasti maassa. Ihmisiä voidaan ottaa turvasäilöön. Perusoikeuksia voidaan **valmiuslain** mukaan Suomessa rajoittaa poikkeuksellisissa oloissa. Esimerkiksi kansalaiset voidaan velvoittaa ottamaan vastaan pelkästään työvoimatoimistojen heille määräämää työtä.

Länsimaissa saatetaan laskea pidätysten kynnystä ja oikeutta oikeudenkäyntiin terrorismin takia. Yhdysvalloilla on ollut Kuuban Guantanamo Bayssä vuosia vankeja, jotka eivät ole päässeet oikeuden eteen. Tällaiset laittomat vapaudenriistot ovat kansainvälisten ihmisoikeusvelvoitteiden vastaista toimintaa. Samalla viranomaisille on annettu Yhdysvalloissa entistä suurempi mahdollisuus valvoa maassa ja ulkomailla oleskelevia

ihmisiä kansallisen turvallisuuden nimissä. Myös pidätyskynnys on laskenut.

Tekniikan kehittyminen tekee kansalaisten valvonnasta houkuttelevaa. Esimerkiksi kansalaisten sijainnin määrittäminen ja puhelinkuuntelu onnistuvat tietoliikenneverkkoja käyttämällä. Tällöin tiedustelupalvelut saattavat rikkoa kansalaisten yksityisyyden suojaa, jos niiden toimintaa ei seurata. Myös Suomessa on vaadittu puolustusvoimien ja suojelupoliisin verkkovalvonnan valtuuksien laajentamista siviili- ja sotilastiedustelun avulla. Kansalaisten massavalvonnasta on hyvää vauhtia tulossa yksi merkittävimmistä tulevaisuuden ihmisoikeuskysymyksistä. Perusoikeuksien ylläpitäminen vaatii jatkuvaa hereilläoloa kansalaisilta ja kansalaisjärjestöiltä.

Perusoikeuksien toteutumisesta pitää voida puolustaa. Mikäli viranomaiset ovat loukanneet kansalaistensa perusoikeuksia, demokratiassa kansalainen voi valittaa loukkauksesta. Suomessa kansalainen voi lähettää valituksen eduskunnan oikeusasiamiehelle tai oikeuskanslerille. Mikäli asia ei Suomen viranomaisten toimin korjaannu, voi valittaa Euroopan Ihmisoikeustuomioistuiin (EIT). EIT valvoo **Euroopan ihmisoikeussopimuksen** noudattamista. Suomi on saanut EIT:stä useita langettavia päätöksiä.

TEHTÄVÄT

1. Mikä on kansalainen?
Miten alamaista tuli kansalaisia?
2. a) Miten ihmisoikeusjulistukset ja -sopimukset eroavat toisistaan.
b) Etsi internetistä lisätietoa Euroopan ihmisoikeussopimuksesta. Miten sen toteutumista valvotaan?
3. Käy läpi perusoikeuksien luettelo.
a) Kirjaa jokaisen oikeuden kohdalle, mitä kukin oikeus käytännössä mahdollistaa tai antaa.
b) Jaottele perusoikeudet negatiivisiin ja positiivisiin oikeuksiin.
4. a) Milloin perusoikeudet voivat olla uhattuina?
b) Etsi internetistä esimerkki tilanteesta, jossa Suomi on loukannut ihmisoikeuksia. Kerro, mitä oikeutta ja miten.

Ei vain oikeuksia, vaan myös velvollisuuksia

Kansalaisuuden mukana tulee myös velvollisuuksia suhteessa valtioon ja vallanpitäjiin. Ne on kirjattu Suomen lakeihin, joskaan niistä ei ole perustuslaissa vastaavaa koottua luetteloa kuin perusoikeuksista. Perustuslakiin on kirjattu velvollisuuksista vain yksi eli maanpuolustusvelvollisuus. Muut kansalaisvelvollisuudet on kirjattu tavallisiin lakeihin. Velvollisuuksia on vähemmän kuin oikeuksia.